

ДО ПИТАНЬ СУЧАСНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

А. М. Вдовиченко, В. А. Нагайник

ІСТОРИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ І ВЛАДИ ЗА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ

Великий потенціал суспільних наук і особливо економічної теорії як науки фундаментальної далеко не вичерпаний, а тим більше недостатньо використовується представниками владних структур при розв'язанні складних соціально-економічних проблем. Хоча зрозуміло, що тільки взаємодія наукової інтелігенції, як і всієї української інтелігенції, з владою може дати позитивний результат не лише при глибокому науковому обґрунтуванні і розробленні різного роду державних програм, а й у ході їх здійснення. При цьому, представники наукової інтелігенції у жодному разі не повинні на угоду тим чи іншим службовим особам різного рангу, впливовим партіям або у корисливих цілях пристосовуватися до них. Завдання науковців — в іншому: дослідження та аналіз об'єктивно існуючих процесів, їх узагальнення для використання в розробці і реалізації тих чи інших планів. Зрозуміло, що саме за даних умов наука не тільки залишається наукою, а й стає великою продуктивною силою.

Такий підхід повинен бути завжди, і все ж особлива його актуальність і значимість зростають у період складних соціально-економічних перетворень, під час нових трансформаційних процесів. Закономірно, що сьогодні серед вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень особливе місце посідають проблеми, які торкаються значних, фактично якісних, змін у суспільстві.

Серед найбільш актуальних проблем сучасності, які мають не тільки теоретичне, а й безпосередньо практичне значення є проблема взаємодії держави і ринку. Ця проблема стала особливо злободенною в умовах трансформації соціально-економіч-

ної системи та її головної ланки — господарського механізму. Адже мова йде про фундаментальну проблему сучасності — про спосіб регулювання дій учасників суспільного виробництва. Тому не випадково велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних вчених все частіше торкається даної проблеми. В науці представлені ніби два напрямки, котрі фактично протистоять один одному, два підходи — “класичний” і “директивний”. Якщо прихильники першого підходу запевняють, що ринок і тільки ринок з його економічною свободою є найефективнішою формою організації суспільного виробництва, то другого — доводять, що в суспільстві повинна існувати жорстка регламентація під контролем держави. Дискусії продовжуються і сьогодні. Не винятком у цьому розумінні є і наша держава.

Такі вчені, як С. Дем’яненко, І. Свідерська, С. Зоря здебільшого вважають, що держава, втручаючись в економіку, лише затримує, гальмує проведення реформ. Що ж до економіки України сьогодні, то, на їх думку, вона перебуває на перехідному етапі від планової до ринкової [1]. М. Білоусенко ж, навпаки, твердить, що ринок займає лише певну, обмежену позицію в сучасній економіці, за межі якої він не може розширитися, й у цілому “не створює достатньої координованості” [2]. С. Злупко, подібно до ряду інших вчених, вважає, що суть трансформаційних процесів не потрібно звужувати, віддаючи перевагу ринку чи державі [3]. С. Архієреєв, Я. Зінченко звертають увагу на те, що ринкова економіка в Україні вже сформувалася. Разом з тим вони вказують, що мало або зовсім не говориться в дослідженнях про національну модель ринкової економіки, називаючи її “ринковою економікою на роздоріжжі”. На їх думку, ринкова трансформація має бути спрямована на перехід до моделі “розвиненої ринкової економіки” [4]. В дискусіях, що наростають, беруть участь багато вчених: І. Галиця, Ю. Архангельський, Ю. Пахомов (Україна); О. Богомолів, А. Вороніна, Л. Гребнев (близьке зарубіжжя); Дж. Гелбрейт, П. Самуельсон, Дж. Стігліц (дальнє зарубіжжя) та ін.

І нарешті, аналіз даного напрямку останніх досліджень показав, що серйозним недоліком при виборі методів реформування економіки можна вважати ігнорування власної теоретичної і практичної спадщини. Слід нагадати про проведення у свій час президентом Ф. Рузвельтом так званого “Нового курсу”,

який допоміг економіці США відносно швидко вийти із глибокої кризи. Про це багато написано. Однак, не всі знають про те, що радником в період проведення реформ у президента США був наш земляк В. Тимошенко. Ще раніше другий наш земляк, М. Туган-Барановський, одним із перших став доводити про необхідність втручання держави в економіку, про поєднання ринкових важелів з управлінням з боку держави.

І все ж не вирішеними залишаються наступні питання. Яка ж міра втручання держави в економіку? Чи є “змішана система” різновидом ринкової, чи це інша, нова економічна система? Яка модель розвитку найбільш притаманна Україні і часу? Які точки зору близькі до істини? Що показала практика? На ці та інші питання, застосовуючи в першу чергу принцип історизму, як один з основних науково-методологічних принципів, ми і намагаємося відповісти, наскільки дозволяє обсяг статті.

Отже, в даному дослідженні, з урахуванням останніх досягнень вітчизняної і зарубіжної науки, поставлена мета показати, що при розробці тих чи інших теоретичних питань, котрі можуть бути використані в практиці господарювання, треба обов’язково спиратися на наукові принципи, серед яких принцип історизму є визначальним. Безумовно, ми розуміємо, що зроблені як зарубіжними, так і вітчизняними представниками науки, в тому числі й нами, певні висновки ще не є остаточними думками і не претендують на абсолютну істину. Але ж існують об’єктивні тенденції, ігнорувати їх при дослідженні навіть будь-яких явищ ми не можемо. Це по-перше. А по-друге, тільки спираючись на наукову методологію з урахуванням вищезазначених тенденцій, можна в найбільшій мірі наблизитися до істини. З іншого боку, саме та влада, яка спирається на науку, зважає на світові тенденції, зіставляючи їх з особливостями, притаманними своїй країні, може виробити не тільки програму виходу із кризи, а й найголовніше — стратегію розвитку. Отже, як на науковій інтелігенції, так і на владі лежить історична відповідальність за майбутнє України.

Україна й особливо представники високих владних структур нарешті дочекалися з боку світових організацій визнання економіки нашої держави ринковою. Оскільки ж, практично з моменту одержання незалежності України, державною владою було проголошено, що “альтернативи ринку немає” і лише він

“все поставить” на місце, а разом з тим будуть розв’язані всі проблеми, то, здавалося б, мета досягнута і більшість складних питань залишилися позаду, а інші — вирішаться самі по собі. Але ж це зовсім не так. Результати проведених так званих ринкових реформ маловтішні. За роки реформ виробництво валової продукції у цілому різко знизилося. Навіть сьогодні Україна не вийшла на показники 1990р. Особливо постраждали деякі дуже важливі сфери, серед них — сільське господарство. За весь період реформ обсяг виробництва валової продукції в ньому скоротився наполовину, а в окремі роки виробництво зерна наближалось до рівня 1913р. На очах зникають цілі галузі. Тваринництво відкотилося на рівень 1950р., нищиться велика рогата худоба. Критичного рівня досягла технічна оснащеність, наявна техніка свій ресурс відпрацювала і вибуття основних засобів виробництва стало перевищувати їх надходження в 10–15 разів. Великі й соціальні наслідки [5].

Проведені реформи фактично відірвали селянина від землі, по суті він перетворився в найманого робітника. В селі з’явилося масове безробіття. Одночасно з цим продовжується різке розмежування населення за рівнем одержаних прибутків; велика кількість населення живе за межами прожиткового мінімуму. Можна констатувати, що система соціального захисту не працює. Основна маса населення по поточному споживанню й забезпеченню соціальними послугами відкинута на декілька десятиліть назад. І незважаючи на це, знаходяться представники влади та, на жаль, ще й науки, котрі прагнуть запевнити, що система державної підтримки застаріла, себе не виправдала і зжила.

Не менше, ніж негативні явища господарського життя, непокоять процеси, які безпосередньо економіки не стосуються, але не тільки тісно пов’язані з нею, а й впливають на неї: це падіння моралі, переоцінка цінностей, девальвація науки та освіти, підупад авторитету армії, правоохоронних органів, держави у цілому. Поглиблюється відчуження між державою і більшістю населення. А “розквіт” таких явищ як корупція, хабарництво, взагалі привів суспільство до апатії та невіри у владу.

Як наслідок вищеназваного становища в суспільстві не зникає соціальна і політична напруга, що досягла кульмінації в період останніх президентських виборів і помаранчової револю-

ції. Не зникає вона і сьогодні. Все це породило зневіру в реформи, які за 15 років надто мало чого дали більшості населення України.

Біда ще й у тому, що криза в суспільстві поєднується з кризою в соціально-економічних науках. Якщо до колишньої перебудови різних сфер радянського суспільства в науці “не існувало альтернативних шляхів розвитку” і саме цю ідею підтримувала більшість вчених, то після початку перебудови і особливо після проголошення незалежності України та ж практично більшість, як це не парадоксально, стала доводити іншу “безальтернативну модель розвитку”: “альтернативи ринку немає”. Як образно висловився відомий вчений Д. Валовой: “раніше всі шляхи вели до комунізму, тепер — до ринку” [6]. Таким чином, від однієї “безальтернативної” моделі розвитку перейшли до іншої і знову таки “безальтернативної”. Побоювання наукової інтелігенції відстоювати свою незалежну позицію стосовно влади призвели до того, що влада сама стала підмінювати науку. Вважаючи своє розуміння нагальних проблем незаперечним, реформатори-можновладці зосередились лише на одному напрямку економічної думки Заходу (ліберально-монетарному), згідно з яким “ринок поставить все на місце”. Що ж до інших напрямків, котрі сьогодні є домінуючими: еволюційний інституціоналізм, теорія конвергенції, неокласичний синтез, то вони практично були проігноровані. На превеликий жаль, представники української науки цього в більшості своїй не заперечували.

У результаті суспільство, особливо в перші роки реформ, було охоплено ринковим романтизмом. А панування в науці позаісторичного підходу, ілюзій і міфів, що дуже палко підтримувалося владними структурами через засоби масової інформації, насправді стало дуже шкідливим як для самої науки, так і для практики господарювання, про що говорилося вище. Спроба деяких вчених — І. Лукінова, Ю. Пахомова (Україна), Дж. Гелбрейта, Дж. Стігліца (США) — заперечувати такий напрямок проведення реформ сприймалася упереджено, а то й взагалі не бралася до уваги. Тут заради дотепного слівця можна було б сказати, що в дискусіях вчених народжується істина. Це так і є, але не завжди. Практика засвідчує, що існувало багато саме таких дебатів, котрі ні до чого не приводили, а інколи завдава-

ли лише шкоди як самій науці, так і практиці. Така складна ситуація виникає тоді, коли суперечки ведуться не на науково-методологічній основі і коли в одні й ті ж поняття вкладають різний зміст залежно від інтересів дискутуючих.

Подібна ж ситуація склалася в Україні, і передусім це стосується такого поняття як “ринок”. Сьогодні воно є популярним і навіть модним та, звичайно, дуже сумно, що до нього почали ставитися як до істини, котра не потребує доказів. А саме слово “ринок” стали використовувати для пояснення різних явищ, які не тільки не виражають його суть, а, навпаки, віддаляють від неї.

Ми підтримуємо точку зору, що ринок пройшов ряд стадій і тому не слід ототожнювати його першу стадію, коли під ринком треба розуміти місце обміну (ринок як базар), з другою стадією, де ринок виступає вже як особливий сектор суспільного відтворення (це сфера обігу) і, нарешті, з третьою стадією, коли ринок перетворюється в саморегулюючу економічну систему відтворення [7]. Саме такий ринок, як стихійна саморегулююча система, і був характерним, але тільки для класичного домонополістичного капіталізму.

Однак з огляду на розвиток продуктивних сил і виробничих відносин, починаючи з кінця XIX ст. і особливо після найглибшої світової кризи 1929–1933рр., стало зрозумілим, що без втручання держави не тільки не можна вийти з кризи, а й неможливе подальше нормальне функціонування економіки. Тобто держава починає відігравати активну роль, і ринковий механізм — стихійна форма регулювання “доповнюється” державою, котра бере на себе ряд дуже важливих функцій. Свій шлях розпочинає “змішана економіка”, в якій поєднуються централізовані і ринкові методи управління. Механізм господарювання, заснований на управлінні “невидимою рукою” (“чистим” ринком), поступається місцем іншому: стихійна форма розвитку все більше поступається свідомому управлінню.

Ці процеси, знову-таки внаслідок розвитку продуктивних сил (НТР, індустріально-інформаційні зміни...), об’єктивно посилюються. Тому закликати сьогодні до ринку (не розуміючи, що нині його в класичній формі не існує) те ж саме, що закликати до стихійного розвитку, а це — абсурд. Не випадково, автор теорії “регулюючого капіталізму” Дж. Кейнс ще в 30-ті рр.

XX ст. заявив, що ринкова економіка за руку не візьме і з кризи не виведе. Не лібералізм, і тим більше в його класичній формі, а теорія інституціоналізму та еволюціонізм є пануючими в розвинених країнах сьогодення, і саме на їх основі в цих країнах формується економічна політика, що поєднує в собі державне регулювання з ринковими методами господарювання. Якраз ці теорії велику увагу приділяють ролі та місцю держави в економіці, взаємодіють її з ринком.

У нас же теорія “ринкової трансформації”, розпочавшись з років незалежності, заповонила наукову літературу та засоби масової інформації, а слово “ринок” все більше і більше лунало у виступах державних і політичних діячів. На жаль, ця теорія відіграла роль димової завіси, за якою ховалися глибокі політико-економічні процеси і, що особливо повинно було збентежити, — далеко не на користь Україні, її майбутньому.

Нещастя в тому, і тут повинні взяти частину вини на себе представники науки, що програма переходу від командно-адміністративної системи до ринкової насправді не була обґрунтована теоретично, а тому в переважній більшості носила поверхово-пропагандистський характер (до речі, часто таке становище спостерігається і сьогодні). Проте ж зрозуміло, що помилка у виборі моделі розвитку може призвести (і логічно призвела) до важких наслідків.

Отож, одна із головних причин вказаного якраз і полягала в тому, що Україні була фактично “нав’язана” ідеологія чистого лібералізму, а разом з нею поставлене утопічне завдання: впровадити “більшовицькими” методами англо-сакську модель розвитку, за основу якої були взяті економічні принципи, розроблені групою спеціалістів із США і втілені в документі “Вашингтонський консенсус”. Мова йшла про масову приватизацію, лібералізацію цін і торгівлі у цілому, про скорочення грошової маси в обігу, повну відкритість економіки, залучення зовнішніх кредитів тощо. Прихильники цієї, ліберально-монетарної, концепції керувалися вказівками МВФ, згідно з якими держава фактично була витіснена із сфери економіки, виконувала роль пасивного спостерігача. Тобто одне з найважливіших питань сьогодення — про роль і місце держави в економіці і соціальному житті — залишилося осторонь. В Україні розпочалося “будівництво” капіталізму XVIII ст., як без активної учас-

ті держави, так і без врахування інтересів більшості. Наслідки ж відомі.

Безумовно, що вищеназвані процеси (еволюція ринку у напрямку самозаперечення) не є прямолінійними, але тенденція очевидна: трансформація має об'єктивну направленість до заперечення стихійного розвитку і посилення свідомого управління, причому не тільки в окремих державах, а й у світі в цілому. Йдеться, звичайно, не про волюнтаристські, командно-адміністративні рішення, а про правомірні програмні дії, які спираються на науково обґрунтовані висновки та узагальнення. Ось чому тільки влада, котра спирається на науку та її неупереджені висновки, може вирішити складні питання розвитку суспільства, а тим більше в період його трансформації? Що ж до самих перетворень, то сучасне виробництво має потребу в такій організації, де ринок і конкуренція присутні, але не є єдиними і визначальними. Для розвинених країн Заходу, куди ми прагнемо, типовою економікою є економіка змішана з великою часткою соціалізації.

Роблячи висновки, важливо, насамперед, підкреслити, що основною причиною не зовсім вдало проваджуваних реформ в Україні є сліпе копіювання ліберально-кон'юнктурної моделі розвитку. Причому ж наші ліберали, впроваджуючи в Україні ідеї лібералізму, нібито не помітили, що всі ці ідеї в країнах Заходу зазнали істотного перегляду. Ліберали західних країн, приміром, з давнім давен усвідомили, що ринок сам по собі не в змозі подолати ані інфляцію, ані безробіття, що цього можна досягти тільки державним втручанням у ринкову економіку та розробкою і реалізацією соціальних програм. Вже декілька десятиліть тому в літературі розвинених країн Заходу почали з'являтися такі вислови, як “злиденність лібералізму”, “кінець лібералізму” тощо. Відомий американський вчений Р. Нісбет прямо заявив, що лібералізові (з розумінням його нами в ХХ ст.) місце на смітнику історії. Враховуючи світову практику сьогодення і особливості, притаманні нашій державі, ми доводимо, що не ліберально-кон'юнктурна, а соціал-реформістська модель повинна стати тим перспективним напрямком, в якому Україна має впевнено йти. Мовиться ж про “змішану економіку”, в котрій не протиставляються “план” і “ринок”, а поєднуються. Така модель господарювання не є надуманою,

а об'єктивно впливає із логіки розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Стосовно ж до здійснення подальших реформ, то їх стратегічним напрямком повинне стати формування економіки, зорієнтованої на людину. У зв'язку з цим можна твердити, що в Україні (у 90-х рр. ХХ ст.) був проведений експеримент з важкими наслідками — спричинене різко негативне соціально-класове розшарування українського суспільства; певною мірою він продовжується й сьогодні (багаті стають ще багатшими, а бідні — ще біднішими). Зауважимо, що навіть класичний європейський лібералізм був несумісний з економічним насильством меншості над більшістю, із суспільством, де є грабіжники і пограбовані. Так званий експеримент в Україні, з одного боку, показав, що не слід ігнорувати висновки науки, дивитися на неї, як на щось дуже далеке від життя; з другого боку, суспільство стало свідком того, що саме влада, котра ігнорує висновки науки, не спирається на них, а сліпо копіює застарілий чужий досвід, не може бути ефективною. І, нарешті, для побудови соціальної економіки потрібна демократична, підконтрольна суспільству влада, яка б спиралася на волю більшості, а не лише на так звану еліту, розуміючи, що її найголовнішим завданням є створення умов для розбудови за нашою Конституцією соціальної держави. Отож історичну відповідальність за реалізацію цієї ідеї — однієї із складових національної ідеї України — несуть як наукова інтелігенція, так і влада.

Джерела та література

1. Зоря С. Субсидування сільського господарства: досвід зарубіжних країн та можливість і доцільність його використання в Україні // Економіка України. — 2003. — № 8. — С. 65.
2. Білоусенко М. Структура та ефективність функціонування ринку // Економічна теорія. — 2006. — № 3. — С. 63.
3. Злупко С. Про державне регулювання економіки в АПК // Економічна теорія. — 2006. — № 2. — С. 150.
4. Архієреєв С., Зінченко Я. Посттрансформаційна ринкова економіка: інституціоналізація фондового ринку // Економічна теорія. — 2006. — № 3. — С. 44, 45.
5. Боровик О. Виклад доповіді на спільному з'їзді Всеукраїнського союзу сільськогосподарських підприємств і Асоціації фермерів та приватних землевласників України, 28 листопада 2006 р. // Економіка АПК. — 2006. — № 12. — С. 6–8.

6. Валовой Д. Рыночная экономика. — М.: ИНФРА-М, 1997. — С. 209.
7. Там же. — С. 20, 21, 22.

Анотації

***Вдовиченко А. Н., Нагайник В. А.* Историческая ответственность научной интеллигенции и власти за будущее Украины.**

Анализируется ход реформ, констатируется, что их теоретическая база не была подготовлена, а властные структуры слепо копировали либерально-конъюнктурную модель развития. Утверждается, что только та власть может быть эффективной, которая опирается на выводы науки.

***Vdovichenko A. N., Nagainik V. A.* The historical responsibility of scientific intelligentsia and government for the future of Ukraine.**

Analyzing the course of the reforms the author states that the theoretical base was not prepared and the government bodies copied blindly the liberal-market model of development. It is also stated that only that power that is based on the conclusions of science can be effective.

Н. М. Кіндрачук

УЧАСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Прийняття Конституції України 1996 року без сумніву належить до низки доленосних та переломних моментів новітньої історії України. Ця надзвичайна подія у житті українського суспільства стала втіленням національної ідеї та засвідчила більш високий етап розвитку демократії, дала могутній імпульс для становлення та утвердження української державності.

Беручи до уваги той факт, що питання про визначальність тієї чи іншої політичної сили в розробці та прийнятті національного законодавства України є дискусійним, дана тема є надзвичайно актуальною в умовах незалежності України і вимагає особливого підходу у вивченні.

Таким чином, основною метою даної статті є вивчення та дослідження участі НРУ в розробці національного законодавства, перш за все, у встановленні основних принципів і прийнятті нової Конституції України, яка стала програмою подальшого